

סוכה 41 מינים

מדוע לא נהגו?

מבוא

'בַּעַל מִצֵּלֶת' – חג הצל – הוא שמו הנפוץ של חג הסוכות בבינתא ישראל. לחג שמות נוספים, שכמעט ואינם בשימוש: 'בַּעַל תְּפֻשָּׁת' - חג השמחה; 'בַּעַל מְחֻלוֹת' - חג המחולות; 'אַדָּס בְּרֶקֶן' - אור הסוכה וגם השם הכללי 'קְדוּשָׁת' - קדושה. החג נחוג במשך שמונה ימים, מהיום ה-15 בחודש השביעי ועד היום ה-22 בחודש. בדומה לפסח, היום הראשון והיום האחרון היו ימי חג האסורים במלאכה, והימים שביניהם היו ימי מנוחה ושמחה, שבהם אמנם לא יצאו לעבודות השדה אך גם לא נמנעו ממלאכות שוטפות של משק הבית. בחג זה הודגשו במיוחד השמחה, האחוה והרעות. במשך שמונת ימי החג הרבו בביקורים הדדיים בין קרובי משפחה וחברים, נהגו להתארח זה אצל זה, להאריך יחד בסעודות ולתבלן בדברי תורה, אגדות ומשלים. לעתים נשאר האורחים ללון בבית המארחים, שהרי ממילא איש אינו יוצא לשדה בימי החג. במהלך החג התכנסו לתפילות חג מיוחדות במסגיד שכללו תפילות קבועות שנאמרות בכל שבת וחג ותפילות מיוחדות לחג הסוכות. נהגו להביא למסגיד את ביכורי הירקות שהבשילו בעונה זו: תירס, פלפל, אפונה, שעועית, עדשים ופול. יבול התבואה העיקרי, הַטָּף, טרם הבשיל בעונה זו, אך היו שהביאו שעורה וחיטה שהקדימה להבשיל. הקייס בירך על הביכורים, טעם וחילק לבני עדתו. קייסים רבים נהגו לתת את חלקם לביכורים לעניים. לפי מנהגה הקדום והמקורי של ביתא ישראל, לא בנו סוכות. נהגו לקחת כפות תמר, ענפים של עצי זִיגְבָה (תמונה 25) וקָהָה כדי לקשט בהם את המסגיד. העדויות על בניית סוכה בסמוך למסגיד, כסוכה מרכזית לכל בני הכפר, הן כנראה תוצאה של השפעות יהודיות מאוחרות, מראשית המאה העשרים ואילך.

הבאת מנחות מיבולי העונה אל המסגיד כמתנה לקייס, היא שעמדה במרכז החגים, ובמיוחד בחג הסוכות, סוף החורף, שבו הבשילו יבולים רבים. גם לקיחת ארבעת המינים כמצווה בפני עצמה לא נהגה בביתא ישראל. על כך העיד כבר במחצית המאה ה-19 הקייס הגדול, הנזיר אבא יצחק, בתשובותיו לד'אבדי (תשובות אבא יצחק, עמ' 237):
בעניין ארבעת המינים. פה אין לנו את הפירות ואיננו מתחשבים בציוויים אלו. רק לוקחים כפות תמר וענפים של זִיגְבָה ושל קָהָה.

הדיון נסוב על הסיבה להיעדר קיום מצוות 4 מינים וסוכות בעדה. הדיון מעמיק בצדדים החקלאיים – ארץ ישראלים של חג הסוכות בתורה וזיקתו למקדש. כמו כן מנסים לעקוב מה בדיוק היה מנהג העדה באתיופיה והאם קיימו את המצוות באופן חלקי, והאם ההעדר נבע מתוך בחירה או הכרח.

הדעות:

1. אלו מצוות התלויות במקדש: ביתא ישראל ראו בסוכות זיקה ברורה למקדש ורק חז"ל הרחיבו קיום מצווה זו לגבולין ואף לחו"ל.
2. עקב נדירות הצמחים באתיופיה: נדירות הצמחים המצוינים בתורה השכיחו את המצוות הסוכה 41 המינים ממסורת הקהילה שנהגה לבנות רק זכר לסוכה לצד המסגיד. קייסים עצמם העידו שלא בנו סוכות שהרי ישבו בסוכות כל ימות השנה.
3. קיימו אותה אחרת: כמפורש בספר נחמיה בנו את הסוכות מ4 מינים מסויימים ולא הניפו אותם בנפרד כדברי חז"ל.
4. מהסתייגות ממנהג הנוצרים: יש המציינים מנהג נוצרי בתקופת הפסח באתיופיה להתפלל עם הדיס בקריאת. ייתכן שמנהג זה גרם להסתייגות הקהילה ממצוות 4 מינים.

הדיון:

עמדה 1: אלו מצוות התלויות במקדש: (אורי זיו)

כידוע מצוות סוכה וארבעת המינים לא נהגו בביתא ישראל. עניין זה נידון בפרק מיוחד בספר "חג ומועד בביתא ישראל" (עמודים 153-158) ועיקרו של הנימוק שם הוא שיש קשר חזק בין מצוות אלו לבין ירושלים ובית המקדש ולכן הן לא התקבלו במנהג העדה.

אני מציע שייטכן שכל המצוות החקלאיות שנצטוונו עליהן בחג הסוכות הן מצוות התלויות בארץ. דבר זה ניתן לדעתי ללמוד מפשט הכתובים שבויקרא (פרק כג פסוקים לג-מג).

(1) האם הסבר מעין זה היה ידוע בקרב בני העדה?

(2) האם ידוע לנו ממקורות קדומים אחרים ואולי אף מספרות חז"ל שמצוות אלו לא נהגו - או לא תמיד נהגו - בחו"ל?

תמיכה:

הטיעון הזה טעון לדעתי דיון וויכוח פילוסופי שלם, כיוון שבכל שאר הגלויות (לפחות לרוב) מנהג הקמת הסוכה כן נהג, למרות שבמקור אכן היה מדובר במצווה התלויה בארץ. לדעתי, יש לבדוק האם היו פסקי הלכה רבניים בעניין הנהגת השינוי עקב היווצרות הגולה, במיוחד החל בתקופת המשנה והתלמוד (דהיינו מיד אחרי דיכוי מרד בר כוכבא בידי הרומאים. לדעתי, פשוט בני ביתא ישראל שחיו באתיופיה והרבה שנים היו מנותקים משאר הקהילות פשוט לא שמעו על פסקי הלכה שכן קבעו מצווה לבנות סוכה גם מחוץ לגבולות ארץ ישראל).

חיזוק להשערה שסוכה ולולב נחשבו במסורת ביתא ישראל כמצוות התלויות בארץ, ניתן למצוא בדברי הרמב"ם והרשב"ם שמצביעים על זיקות סוכה ולולב לארץ ישראל.

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק מג והנראה לי בארבעת מינים שבלולב, שהם שמחה בצאתם מן המדבר אשר היה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות, אל מקום האילנות נותני פרי והנהרות ... ואלו הארבעה מינין ... רוב מציאותם בארץ ישראל בעת ההיא והיה כל אדם יכול למצאם.

רשב"ם ויקרא כג, מג חג הסוכות תעשה לך באוספך מגרנך ומיקבך ... למען תזכרו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה, ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתיכם מלאים כל טוב. (יוסי זיו)

קושיה:

מצוות סוכה כן נהוג... (הרב אברהם מברטו)

הקשר: מיכאל גטנת טקלה

שאלתי את אבי, והוא ענה לי שאכן היו עושים סוכה, אבל לא כהלכות הסוכה, אלא 4 עמודים ועליהם ענפים ולא היו יושבים או ישנים(אור המקיף).

תשובה:

המנהג להקים סוכה ליד המסגיד הוא כנראה מנהג מאוחר שהחל רק בעקבות השליחים היהודים שהגיעו לאתיופיה.
מנהג העדה המקורי היה שלא להקים סוכה.
זאב לסלאו ערך שני ביקורים ארוכים באתיופיה, בשנת 1947 ו-1950.
בספרו, וכן בספרה של הגר סלומון, וכן בתשובות אבא יצחק בתיאור החג שחל חמישה ימים לאחר כיפור-חג אוהל מועד, לא הוזכרו סוכות.
(יוסי זיו)

עמדה 2: עקב נדירות הצמחים באתיופיה (דב גולדפאלם)

בעת שליחותי באתיופיה (1976) חקרנו את הקייסים, בין היתר, על מצוות סוכה וארבע מינים. הם ידעו על מצוות ארבעת המינים מתוך הכתובים אולם לא היו בידם ארבעת המינים בפועל. לגבי הסוכה קבלנו התייחסות מעניינת. "אנחנו גרים כל השנה בסוכות ולכן לא צריכים לבנות סוכה מיוחדת בחג הסוכות" – כך אמרו לנו קייס גטה, קייס ברכיה ואחרים.

קושיא: הרב שמשון לוינגר

במשנה מבואר שבראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ימים ובמדינה רק ביום הראשון, ורק אחר החורבן התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל בגבולין כל שבעה (וכך פירשו חז"ל ש'ולקחתם לכם ביום הראשון' נאמר גם בגבולין, בעוד ש'ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים' הוא דווקא במקדש שהוא 'לפני ה').

השאלה על מנהג 'ביתא ישראל' יכולה להיות רק על היום הראשון, וביום הראשון הרי צריך 'לכם' שלכל אחד צריך להיות סט ארבעת המינים משלו - מובן שאפשרות זו לא היתה מעשית באתיופיה. אף בשאר הגלויות היו ארבעת המינים רק ביד יחידי סגולה ושאר הקהל יצאו בתורת 'מתנה ע"מ להחזיר' (במידה שהמינים לא נפסלו אחרי נענועם ע"י מאות אנשים...), ולכן מסתבר כדברי הקייסים (שהביא ד"ר גולדפאלם) שהסיבה שלא נהגו בארבעת המינים היתה משום שלא היו מצויים.

תשובה: אורי זיו

נכון שמצוות סוכה וארבעת המינים אינם מצוות התלויות בארץ במובנו ההלכתי של המושג, שהרי אנו פוסקים לקיים מצוות אלו גם בחוצה לארץ.

ועדיין שאלתי במקומה עומדת: האם דבר זה היה מובן לכל שכבות וחלקי העם מאז ומתמיד, או שמא היו בעבר כאלו שסברו שמצוות סוכה וארבעת המינים אינן נוהגות בחו"ל עד שבאו חז"ל והכריעו את הדברים כפי שהם כה ברורים לנו כיום?
המשנה והגמרא שהביא הר' שמשון מדברים על חובת קיום המצווה ב"מדינה" (כלשון המשנה בסוכה) וב"גבולין" (כלשון הגמרא בסוכה). האם תמיד היה ברור שהכוונה היא גם ל"חוצה לארץ" (כביטוי המשנה בקידושין א ט) או שדבר זה נתברר רק לאחר חורבן הבית השני?

עמדה 3: (שושנה בן דור)

כאשר אני שאלתי קסים, הם אמרו לי שבנו דס (סוכה) אחת ליד בית הכנסת לארוחות קהילתיות. לא אמרו לי אם מדובר בנוהג בעקבות המפגש עם היהדות בשאר העולם או לא, אז אינני יכולה לחוות דעה בנושא. מעניין שבחרו לבנות כפי שבנו, מה שמתיישב עם הנוהג לעשות סעודות קהילתיות בשבת ובערב פסח, בהנחיית הקסים. בעניין ארבעה מינים, רשום לי באיזה מקום מהם הצמחים שהכירו מתוך הרשימה ומה לא. אמרו לי שבנו את ה"דס" מענפים של אותם הסוגים שכן הבינו מהם, מה שדומה לספר נחמיה. פרשו את "פרי עץ הדר" לא כפרי עץ ספציפית, אלא מילולית, כפירות מובחרים, יהיו אשר יהיו.

אם כן, משום משמדובר במה שנראה בהחלט פירוש מקומי של הפסוקים, נראה לי שיש לקבל שלפחות חלק מהדברים נעשו על פי מסורת עצמאית.

עמדה 4: בפסח הנוצרים באתיופיה נהגו להכין תכשיטיים מעלי הדס וקראו להם *hossana*

לפני שנתיים הייתי באדיס אבבה בתקופת חג הפסחא של הנוצרים וראיתי הרבה אנשים עונדים כתרים וטבעות עשויים מעלי דקל מהלולב. שאלתי את אחד האנשים לפרש התכשיטים ואיך קוראים להם. הוא ענה ששםם הוא הוסנה - *hossana*. שאלתי אותו מה המשמעות של המילה הוא ענה שזה בגעז ואינו יודע. הוא הפנה אותי לפרח כמורה צעיר דובר אנגלית והוא הסביר לי שהמשמעות של המילה *hossana* באנגלית זה *save us*. כמובן שעבורי האסוציאציה היתה להושע נא.

תמיכה: מאיר בר אילן

המלה, או צמד המלים, 'הושע-נא' בצורה זו מצויות בברית החדשה. ראשוני הנוצרים אימצו את מנהגי התפילה של אבותיהם [קרי: אבותינו] והיו שרים ומתפללים הושענות.

מקורות סוגיית – מצוות סוכה ו4 מינים

מצוות התורה:

לט אה בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון. **מ** ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים. **מא** וחגתם אתו חג ליהוה שבעת ימים בשנה חקת עולם לדרתיכם בחדש השביעי תחגו אתו. **מב** בסכת תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכת. **מג** למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם.

סוכות בימי נחמיה

ג וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הפנהים והלויים אל עזרא הספר ולהשכיל אל דברי התורה. **ד** וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג בחדש השביעי. **טו** ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלם לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבת לעשת סכת ככתוב.

טז ויצאו העם וביאו ויעשו להם סכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים. **יז** ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד. **יח** ויקרא בספר תורת האלהים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון ויעשו חג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט.

מסורת ביתא ישראל

לא נהגו ליטול 4 מינים, ולא בנו סוכות מיוחדות לחג, למעט אולי בסמיכות לבית הכנסת.

נטילת לולב מהמקדש לגבולין

משנה מסכת סוכה פרק ג יב-יג

בראשונה היה לולב נטל במקדש שבעה, ובמדינה יום אחד.

משחרב בית המקדש, התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב נטל במדינה שבעה, זכר למקדש;

נטילת לולב בבית הכנסת

יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת.

למחרת משפמיין ובאין, כל אחד ואחד מכיר את שלו, ונוטלו.

פרק ד' משנה ד

מעבר מנטילת לולב במקדש לנטילה בבית בזמן המקדש

מצות לולב כיצד?

יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, מוליכין את לולביהן להר הבית, והחזנין מקבלין מהן וסודרין אותן על גב האצטבא; והזקנים מניחין את שלהן בלשכה. ומלמדים אותם לומר: כל מי שמגיע לולבי בידו, הרי הוא לו במתנה. למחר משפמיין ובאין; והחזנין זורקין אותם לפניהם, והן מחטפין ומפין איש את חברו. וכשראו בית דין שבאו לידי סכנה, התקינו שיהא כל אחד ואחד נוטל בביתו.

תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מג.

(דתני) חדא ביום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת כל העם מוליכין את לולביהן להר הבית (ותניא) אידך לבית הכנסת שמע מינה כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים שמע מינה דאיתיה מן התורה בגבולין מנא לן דתניא (ויקרא כג, מ) ולקחתם שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד

ביאור רש"י לדרשה:

"לאו מרבויה דריש אלא ולקחתם ביום ראשון ולא פירש מקדש משמע אפי' בגבולין"

תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מד.

אלא קשיא הני תרתי דתנא חדא כל העם מוליכין את לולביהן להר הבית ותני' אידך לבית הכנסת ומתרצינן כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים לא אידי ואידי בזמן שבית המקדש קיים ולא קשיא כאן במקדש כאן בגבולין

א"ל אביי לרבא מאי שנא לולב דעבדינן ליה שבעה זכר למקדש ומאי שנא ערבה דלא עבדינן לה שבעה זכר למקדש...

אלא אמר רב זביד משמיה דרבא לולב דאית ליה עיקר מה"ת בגבולין עבדינן ליה שבעה זכר למקדש בערבה דלית לה עיקר מן התורה בגבולין לא עבדינן שבעה זכר למקדש

מי ייסד את מנהג חביטת ערבה?

אתמר ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי חד אמר ערבה יסוד נביאים וחד אמר ערבה מנהג נביאים תסתיים דר' יוחנן הוא דאמר יסוד נביאים דא"ר אבהו א"ר יוחנן ערבה יסוד נביאים הוא תסתיים א"ל ר' זירא לר' אבהו מי א"ר יוחנן הכי והא"ר יוחנן משום ר' נחוניא איש בקעת בית

חורתן עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני ([דניאל ד.](#)
[זו](#)) אשתומם כשעה חדא ואמר שכחום וחזרו ויסדום.

ומי א"ר יוחנן הכי והא"ר יוחנן דלכון אמרי דלהון היא
לא קשיא כאן במקדש כאן בגבולין

ביאור רש"י:

יסוד נביאים הוא תקנת נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי שהיו ממתקני
תקנות ישראל באנשי כנסת הגדולה:

שכחום בגלות בבל שכחו את התורה והמצות במקצת וזו נשכחה לגמרי:

וחזרו נביאים אחרונים:

ויסדום ע"פ הדבור:

במקדש הלכה למשה מסיני:

בגבולין יסוד נביאים:

האם התורה השתכחה בבל?

והא"ר יוחנן דלכון אמרי דלהון היא - רב כהנא היה מתלמידי רב והיה חריף מאד וברח לא"י לפני ר' יוחנן
מחמת מרדין [שהרג לאדם אחד] כדאמרינן בפרק בתרא דב"ק ([ד'קצ"ז](#)) והוצרך לו ר' יוחנן לכמה ספיקות
והיה אומר ר' יוחנן לבני א"י סבור הייתי שתורה שלכם שלא גליתם מארצכם ולא היה לכם טירוף הדעת
אבל ראיתי שהיא של בני בבל שאע"פ שגלו עמדה להם חכמת החרש והמסגר שגלו עם יכניה כדכתיב
([מלכים ב'כד](#)) הכל גבורים עושי מלחמה ותניא בסדר [עולם](#) וכי מה גבורה עושין בני אדם הנתונים בשלשלאות
של ברזל אלא שגבורים היו במלחמתה של תורה אלמא ס"ל לר' יוחנן דלא נשתכחה תורה בגלות בבל:

1. הרמב"ם:

הלכה יד

מצות לולב להנטל ביום ראשון של חג בלבד בכל מקום ובכל זמן ואפילו בשבת שנאמר
ולקחתם לכם ביום הראשון. ובמקדש לבדו נוטלין אותו בכל יום ויום משבעת ימי החג שנאמר
ושמחתם לפני ה' אלהיכם גו'. חל יום השבת להיות בתוך ימי החג אינו ניטל בשבת גזרה
שמה יוליכנו בידו ארבע אמות ברשות הרבים כמו שגזרו בשופר.

ולמה לא גזרו גזרה זו ביום טוב הראשון מפני שהוא מצוה מן התורה ואפילו בגבולין. נמצא
שאינו דינו ודין שאר הימים שוה שבשאר ימי החג אין אדם חייב ליטול לולב אלא במקדש.

הלכה טו

משחרב בית המקדש התקינו שיהיה לולב ניטל בכל מקום כל שבעת ימי החג זכר למקדש. וכל יום מברך עליו אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב מפני שהיא מצוה מדברי סופרים. ותקנה זו עם כל התקנות שהתקין רבן יוחנן בן זכאי משחרב בית המקדש כשיבנה בית המקדש יחזרו הדברים לישנן.

הלכה כ'

הלכה למשה מסיני שמביאין במקדש ערבה אחרת חוץ מערבה שבלולב. ואין אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב. ושיעורה אפילו עלה אחד בבד אחד.

(מקורות חז"ל)

2. שו"ע או"ח סימן תרנ"ח סעיף א

מן התורה אין מצות לולב חוץ למקדש אלא יום ראשון וחכמים תקנו שיהא ניטל בכל מקום כל שבעה: